

ESTAD

ESKİ TÜRK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

[Journal Of Old Turkish Literature Researches]

E-ISSN:

DOI Number:

Cilt: 1 Sayı: 1 Ağustos 2018

s.s. 409-414

**Makalenin Geliş
Tarihi**

15/06/2018

**Makalenin
Kabul Tarihi**

21/06/2018

Yayın Tarihi
21/08/2018

OSMANLININ SÜRGÜN ŞAİRLERİ¹

Kadim POLAT²

Klasik Türk edebiyatı, asırlar boyunca Osmanlı sahası içerisinde yer edinmiş olan kültürlerin yaşam tarzını ve kolektif estetik algısını İslâm dini ortaklığında yansıtan bir edebiyattır. 20. yüzyılda yerini Türkiye Cumhuriyeti'ne bırakan Osmanlı Devleti'nden geriye kalan zengin kültür birikimi ürünleri, gerek akademi dünyasında, gerekse farklı platformlarda yer edinmekte ve o dönem ürünleri üzerine çok sayıda çalışma yapılmaktadır.

Bu çalışmalardan biri de Doç. Dr. Tuba Işinsu Durmuş tarafından 2012 yılında kaleme alınan *Osmanlı'nın Sürgün Şairleri* adlı eserdir.

¹ Durmuş, Tuba Işinsu (2012). *Osmanlı'nın Sürgün Şairleri*, İstanbul: Kapı Yayınları

² Araş. Gör. Başkent Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı A.B.D. kadimp@baskent.edu.tr

Durmuş'un bu çalışması, Osmanlı Devleti'nde uygulanan sürgün mekanizmasının, dönemin tarihî ve edebî metinleri üzerinden okunmasına yöneliktir. Eser, sürgüne gönderilen şair ve yazarların, sürgündeyken o ruh hâli içerisinde yazdıkları şiirlerden yola çıkılarak hazırlanmıştır. Okuyucunun o dönemin siyasî ve sosyal durumunu da analiz edebileceği bir bakış açısıyla sunulan çalışma, patrimonyal devlet anlayışı temelinde şair-patronaj ilişkisinin, edebî ve tarihî metinler üzerinden nasıl işlendiğini gözler önüne sermektedir.

Beş bölüm şeklinde ele alınan çalışmanın ilk bölümü, sürgün kavramının tanımı ve diğer kültürlerdeki işlevine dair bilgileri ihtivâ etmektedir. Sonrasında sürgün mekanizmasının Selçuklu dönemindeki işleyişine yer veren Durmuş'a göre, Osmanlı Devleti'nin ilk yılları ile Selçuklu Devleti'nin son yıllarındaki sürgün mekanizması, toplu iskân hareketleri şeklinde gerçekleştirilmekte ve devletler ihtiyaç duyduğu zamanlarda halkın belli bir bölümünü başka bir bölgeye göç ettirmek suretiyle sürgüne göndermektedir. Dolayısıyla Osmanlı'nın kuruluş yıllarında uygulanan sürgün politikasının, genelde kitlesel olduğu ve devletin fethedilen yerlerin ma'mûrlaşması için iskân politikası uygulayarak insanları toplu bir şekilde ve zorunlu olarak göç ettirdiği belirtilir. Durmuş'a göre bu politika, yeni kurulmuş olan Osmanlı Devleti'nin yaptığı fetihler neticesinde, ülke sınırlarının genişlemesine paralel olarak uygulanır. Dolayısıyla yazar, bu devirde gerçekleştirilen iskân hareketlerinin devletin ilerlemesi ve gelişmesi için elzem bir politika olduğunu ifade eder.

İkinci bölümde, Osmanlı'da temâyüz eden sürgün algısının ne şekilde olduğu, sürgüne kimin karar verdiği ve sürgünlerin genellikle hangi bölgelere yapıldığı yönünde bilgiler mevcuttur. Tâzir cezaları içinde yer alan sürgün, "hakkında belli bir şerî ceza olmayan suçlardan dolayı hükümdar, padişah veya naibi tarafından uygulanan cezalara" (2012: 20) denir. Buna göre, sürgün cezalarını gerçekleştiren son karar mercii padişah ya da vekilidir. Yani son söz, devletin üst kademesindeki şahsa ya da yardımcısına aittir. Durmuş, verilen sürgün cezasının suçlunun cürmüne ve makamına göre değiştiğini ve buna bağlı olarak, sürgün gideceği mekânın da değişebildiğini ifade eder. Cezaya tabî olanın bazen merkeze (*İstanbul*) çok uzak olan yerlere sürgün olarak gönderilebileceği gibi, merkeze yakın bir yerde de sürgün olabileceği belirtilmektedir. Bununla birlikte Osmanlı'da belirli sürgün mekânlarının var olduğu nakledilmektedir. Bunlar da Bozcaada, Midilli, Sakız gibi sonradan fethedilen yerlerdir. Durmuş'un belirttiği gibi bu mekânların seçilmesinin en

önemli sebebi; “suçluların kaçabilme riskini azaltmak ve onları kolay zapt u rabt altında tutabilmek” (2012: 23) amacıdır.

Diğer bir bölümde; Batı’daki sürgün algısının ne olduğu, sürgün kavramının Doğu’da ve Batı’da nasıl algılandığı, coğrafi ve kültürel farklılıkların sürgün kavramının içeriğinde bir farklılaşmaya neden olup olmadığı sorularına cevap aranır. Batı’da uygulanan sürgün cezasında, son kararın yüksek bir otorite tarafından verilmesi ve sürgün cezası için hazırlanan yazılı belgelerde sürgün süresinin belirtilmemesi, Osmanlı dönemindeki uygulamalarla benzerdir. Bu benzerliklerle beraber, sürgünün tasarlanması ve uygulanışı sürecinde, her iki kültürde farklı uygulamaların olduğu belirtilmektedir.

Dördüncü bölümde tezkirelerde sürgün sözcüğünün o dönem Osmanlı’sında hangi kavramlarla karşılandığı, sürgün kararının kim tarafından alındığı, sürgüne giderken ne tür süreçler yaşandığı, hapis sürelerinin nasıl belirlendiği, sürgün cezalarının hangi koşullarda affedildiği ve şair/yazarların sürgüne nereye gönderildiği gibi sorulara cevaplar aranır. Sürgün kavramının kaynaklarda, “kalebent, ikamete memur, nefy, inhâ, iclâ” (2012: 34) gibi kavramlarla açıklandığını belirten Durmuş, özellikle kalelere hapsedilen şair ve yazarlar üzerinde durur. Osmanlı döneminde yapılaş amacı şehirlerin güvenliğinin sağlanması olan kalelerin, zamanla sürgün yeri hâline geldiği ve siyasî suçluların ya da görevi kötüye kullanmaktan dolayı hüküm giyenlerin, kalelere hapsedildiği belirtilmektedir. 18. asırdan sonra, siyasî suçların artmasına bağlı olarak kalebentlik³ cezalarının da arttığı bilgisi mevcuttur. Özellikle son dönem Osmanlı mütefekkirlerinin, dünyada değişim gösteren birçok sosyal ve siyasî olaya paralel olarak devlete karşı protest bir tavır geliştirmeleri ve ürünlerini bu anlayış çerçevesinde vermeleri neticesinde, kalebent cezalarına maruz kaldıkları dile getirilmektedir. Başka bir husus, sürgün kararının kim tarafından verildiğine yöneliktir. İncelenen belgeler neticesinde, padişahın sürgün kararında doğrudan ya da dolaylı bir biçimde etkisinin olduğu görülmektedir. Bunun dışında, padişah çevresinde bulunanların telkinleriyle de sürgüne gönderilen isimlerin var olduğu bilgisi mevcuttur. Bu isimler eserde sürgün ediliş hikâyeleri ile birlikte örneklendirilmiştir.

Sürgün sürecinin de ele alındığı eserde, sürgün kararı verildikten sonraki sürecin nasıl yaşandığına dair elde bulunan veriler az olsa da sürgün sürecinde kimlerin görev aldığı ile ilgili bilgiler mevcuttur. Buna göre, genelde çavuşbaşılar görevlendirilirken; vezir, beylerbeyi gibi devletin yüksek

³ Kalebent cezası, suçluların bir kalede hapsedilmesi anlamına gelir. Bu ceza, özellikle kamu düzenine karşı işlenen suçlarda uygulanmıştır. Tuba Işın Durmuş, age. s. 39-45.

kademesinde olanlar için kapıcıbaşların, hanlar içinse hasekilerin görevlendirildiği nakledilmektedir. Sürgüne gönderilenlerin sürgünde ne kadar kaldığına dair bilgilerin yer aldığı diğer bir hususta, özellikle Osmanlı'nın kuruluş sürecinde ve gelişme aşamasında verilen sürgün cezalarının ne kadar olduğunun bilinmediği görülmektedir. Sürgün süresi ceza metninde yer almadığı için, tezkire yazarları sürgünde olan şair ve yazarların sürgünde kaldıkları zamanı, belirli kalıp ifadelerle anlatmışlardır. 19. ve 20. asra gelindiğinde ise bu durumun değiştiği ve verilen sürgün cezalarının ne kadar olduğu ile ilgili bilgilerin daha net bir şekilde görülebildiği belirtilmektedir.

Sürgün cezalarının affıyla ilgili olarak ise, sürgünün sona erdirilmesinin en önemli gerekçesi; sürgünde olanın ölmesi ya da öldürülmesidir. Bununla birlikte affa uğrayan sürgün cezalarının da olduğu görülmektedir. Verilen af kararında, doğrudan ya da dolaylı olarak son sözün padişaha ait olduğu ifade edilmektedir. Ancak sürgünde olan için gerçekten af demek merkeze, yani *İstanbul*'a geri dönebilmektir. Sürgün edilen şair ve yazarların çoğu, devletin üst kademesinde bulunan görevliler oldukları için, affedildikten sonra diğer bir dilekleri de eski görevlerine dönmek ya da devlet kademesinde yeni bir görev almaktır.

Dördüncü bölümün son konusu, sürgün mekânları ile ilgilidir. Sürgün edilenin nereye gideceğine dair bilgiler, belgelerde mevcuttur. Suçlunun statüsüne ve işlediği suça göre mekânların değiştiğini dile getiren Durmuş, firâr riskine karşı Akdeniz ve Karadeniz kıyılarının tercih edildiğini, ancak devlet makamında görevli iken sürgüne gönderilenlerin *İstanbul* civarında ya da *Anadolu*'da sürgün edildiğini belirtir. Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde rejimin değişmesine paralel olarak sürgün mekânlarının değişmesi hususu Durmuş'un üzerinde durduğu diğer bir konudur. Devamında, Yedikule zindanlarının hangi amaçla kurulduğu, sonrasında nasıl sürgün mekânları hâline geldiği ve buralarda kimlerin kaldığı ile ilgili bilgilerin verildiği görülmektedir.

Şair ve yazarların sürgüne gönderilme sebeplerinin ele alındığı 5. bölümde ilk husus, yazdıklarından ötürü sürgüne gönderilen şair ve yazarlarla ilgilidir. Buna göre şair ya da yazarın, padişahı ya da devletin diğer üst kademelerinde bulunanları eleştirdiği zaman, gördüğü ağır karşılık örnekler yoluyla anlatılmaktadır. Nefî (ö. 1635) ve Taşlıcalı Yahya Bey (ö. 1582) gibi bilinen isimlerin de yer aldığı bu bölümde ana tema, iktidara şiiir yoluyla gösterilen tepkinin karşılığının çok sert olduğu yönündedir.

Yazdıkları bahane edilerek iftira sonucu sürgüne gönderilen şairler de ele alınmıştır. Örneğin ünlü şair Keçecizâde İzzet Molla'nın (ö. 1830), hâmisî Hâlet Efendi'nin (ö. 1822) idam edilmesi üzerine yazdığı bir beyit sebebiyle sürgün edilmesi, Hâlet Efendi düşmanları tarafından hazırlanmış bir tezgâh olarak belirtilmiştir. Yazara göre; "İzzet Molla'nın sürgünü de hamisinin ölümünün ardından muhtemelen aynı konumda kalmasının doğru olamayacağı sebebiyledir" (2012: 134).

Ahlakî sebeplerden ötürü sürgüne gönderilenlerle ilgili olarak, en bilinen örneği olan Ahmed Paşa'ya da eserde genişçe yer verilmektedir. Sonrasında, bu sebepten ötürü sürgün ya da hapis cezası alan şairlerin, sürgün ediliş hikâyeleriyle birlikte örneklediği görülmektedir. Örneğin asıl mahlası Hasbî (ö. ?) olan, ancak uzun süre hapiste kaldığı için mahlasını Habsî şeklinde değiştiren şair Hasbî, tezkîrelerin verdiği bilgiye göre İbrahim Paşa'nın (ö. 1536) vezirliği sırasında fesatta bulunduğu için sürgüne gönderilmiştir.

Görevinde başarısız olanların da sürgün hikâyelerinin anlatıldığı eserde yazar, görevlerini lâykıyla yerine getiremeyenlerin şair oldukları ve sürgünde oldukları dönemde içinde buldukları hâli şiirle anlattıkları için, bu isimleri eserine dâhil ettiğini ifade eder. Buna göre; Remzî (ö. 1532), Rumelili Vasfî (ö. ?), Şâmî (ö. ?) gibi şairlerin sürgün edilme sebepleri ve sürgündeyken yazdıkları örneklerden yola çıkılarak ruh hâllerinin sanatlarına olan etkisi gösterilmiştir.

Diğer bir alt başlıkta ise siyasî sebep ya da görüş ayrılıklarından ötürü sürgüne gönderilen şair/yazarların incelendiği görülmektedir. Osmanlı'nın kuruluş ve gelişme aşamasında Şeyh Bedreddin (ö. 1420), Cem Sultân (ö. 1495), Şehzâde Bâyezid (ö. 1561), Molla Lutfî (ö. 1495) ve Niyazî-i Mısırî (ö. 1694) gibi isimlerin başkaldırı ya da siyasî çekişme sebebiyle sürgün edildiğini dile getiren Durmuş'un bahsedilen bu şairleri, sürgündeyken verdikleri eserler üzerinden örneklediği görülmektedir. Tanzimat ve Meşrutiyet döneminde ise siyasî çekişmelerin artmasına bağlı olarak, bu sebep altında verilen cezaların oldukça arttığı ifade edilmektedir. Yine bu dönem paralelinde sürgüne gönderilen ve sürgündeyken o ruh hâli içerisinde yazdıkları örnekendirilen edipler mevcuttur. Bu bölümden sonra eser, sonuç ve dizin ile sona ermektedir.

Sonuç olarak bu çalışma, Osmanlı edebiyatında ürün vermiş olan şair ve yazarların, sürgün ediliş hikâyelerini anlatmak ve sürgündeyken yazdıklarından yola çıkarak o süreçteki ruh hâllerini örnekler yoluyla tahlil etmek üzere hazırlanmıştır. Osmanlı Devleti'nin ilk zamanlarında, fethedilen

yerlerin bir an önce ma'mûrlaşması için toplu göç hâlinde işlerlik kazanan sürgün mekanizmasının zamanla bireysel ve cezaî yaptırım içeren bir şekle dönüştüğü, Tanzimat dönemine gelindiğinde ise, değişen dünya konjonktürüne ve bireysel isyanların artmasına bağlı olarak, sıkça başvurulan bir yöntem olduğu görülmektedir. Eser içinde yer alan şiir örneklerinin dil içi çevriminin yapılmış olması, akademik dünya dışında Osmanlı edebiyatına ilgi duyan okurlar için de önemli bir kolaylık sağlamaktadır. Ayrıca, klasik Türk edebiyatı çalışmalarında bu zamana kadar üzerinde durulmamış olan sürgün algısının bütüncül bir şekilde okuyucuya sunulması, önemli bir boşluğu doldurmanın başlangıcı olarak görülmektedir.